

استخراج مؤلفه‌های تحقق حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی

بر اساس تعالیم زیارت اربعین حسینی

ایمان اکبری^۱، هادی خانمحمدی^۲، سیدمحسن میرباقری^۳، حیدر نجفی رستاقی^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۱

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و ششم، شماره ۱۰۰، پاییز ۱۴۰۲

20.1001.1.1735501.1402.26.100.1.5

چکیده

حکمرانی مشارکتی زمینه را برای تصمیم‌گیری، اجرا و نظارت مردم در مناسبات اجتماعی و سیاسی فراهم می‌کند و این الگو می‌تواند منجر به رشد و پیشرفت آحاد جامعه، تقویت سرمایه اجتماعی و افزایش عدالت و انسجام اجتماعی شود. با بررسی‌های انجام‌شده می‌توان شواهد متعددی در خصوص اهمیت و ابعاد مشارکت شهروندان در حاکمیت در آموزه‌های دینی و سنت اهل‌بیت (ع) استخراج نمود. یکی از نمونه‌های موفق مشارکت شهروندان در عصر حاضر، پدیده اربعین حسینی است که توجه بسیاری از سیاستمداران و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. شناسایی ابعاد و شاخص‌های این پدیده بی‌نظیر می‌تواند مسیر دستیابی به حکمرانی مشارکتی را در ساحات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی روشن کند. از این‌رو، مصاحبه‌های مهمی با اندیشمندان شیعه در خصوص ابعاد و شاخص‌های پدیده اربعین حسینی انجام‌شده است. این مصاحبه‌ها با روش کیفی تحلیل مضمون بررسی شده‌اند و شاخص‌های شناسایی شده در آن، ذیل مدل سه‌شاخگی دسته‌بندی شده‌اند. این مدل، دلالت‌هایی از مشارکت در پدیده اربعین را مبتنی بر زمینه، ساختار و محتوا ارائه می‌کند. با شناسایی ابعاد مختلف این مشارکت عظیم اجتماعی و بررسی دلالت‌های آن، می‌توان از این پدیده به‌عنوان الگوی عملیاتی موفق جهت تحقق حکمرانی مشارکتی در نظام جمهوری اسلامی استفاده نمود.

واژگان کلیدی:

زیارت اربعین؛ مدل سه‌شاخگی؛ مشارکت اجتماعی؛ حکمرانی مشارکتی؛ تحلیل مضمون

^۱ دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران (نویسنده

مسئول) L_akbari@atu.ac.ir

^۲ استادیار، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

khanmohammadi@atu.ac.ir

^۳ دانشجوی دکتری مدیریت فناوری، دانشکده مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران

Sm_mirbaghyeri@pgre.iust.ac.ir

^۴ دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده‌گان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

heidar.najafi@ut.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسأله

۱-۱- مقدمه موضوع

فلسفه ایجاد حکومت‌ها رسیدگی به امور جامعه و فراهم‌سازی زمینه رشد مردم است؛ بنابراین شیوه‌ها و مدل‌هایی که متناسب با نیاز روز جوامع بتوانند این اهداف را برآورده کنند، همواره مورد توجه حکومت‌ها قرار گرفته‌اند. در سالیان اخیر به علت پیچیدگی مسائل جوامع و نیاز به بهره‌گیری از ظرفیت‌های مختلف موجود در جامعه جهت حل این مسائل و از طرف دیگر افزایش آگاهی و ارتباطات شهروندان و مطالبه مشارکت اجتماعی از سوی آن‌ها و مواجه‌شدن حکومت‌ها با چالش‌های مقبولیت عمومی، مدل‌های حکمرانی که مبتنی بر مشارکت مردم در اداره جامعه است، در ادبیات حکمرانی مطرح شده‌اند. یکی از مهم‌ترین رویکردها حکمرانی مشارکتی است که در سالیان اخیر مورد توجه قرار گرفته‌اند. به کارگیری حکمرانی مشارکتی در اداره کشور می‌تواند دستاوردهای مختلفی داشته باشد، از جمله: تقویت سرمایه اجتماعی (شامل: کاهش تعارضات، افزایش اتحاد، رسیدن به اجماع، افزایش هماهنگی بین مردم و حاکمیت)، رشد و پیشرفت (شامل: افزایش ظرفیت یادگیری، افزایش دانش، الهام‌بخشی)، ارتقا عدالت اجتماعی (شامل: کاهش تبعیض، کاهش فساد، توزیع قدرت، کاهش تعارض منافع)، افزایش بهره‌وری (شامل: کاهش سوگیری، افزایش کیفیت تصمیم، کاهش زمان اجرای تصمیم) (میرباقری، ۱۴۰۱، ص ۳).

حکومت‌ها اهداف مختلفی دارند که از جمله آن‌ها می‌توان به تأمین نیازمندی‌های شهروندان، برقراری امنیت داخلی، برقراری روابط با کشورهای دیگر و... اشاره کرد. در حکومت اسلامی به‌طور خاص رشد و هدایت مردم به سوی سعادت دنیوی و اخروی و آماده کردن زمینه رشد و ترقی آن‌ها، بالاترین اهمیت را دارد. این هدف برای حکومت دینی از چنان اهمیتی برخوردار است که اهداف دیگر تحت‌الشعاع آن قرار می‌گیرند؛ به عبارت دیگر این هدف اولویت اول را در نظام اسلامی دارد (مصباح‌یزدی، ۱۳۷۷، ص ۵۰).

از مهم‌ترین مسائل حاکمیت‌های مختلف در دنیا مسئله مقبولیت است. این مسئله به طول خاص در خصوص حکومت اسلامی که هدف رشد و تعالی جامعه را در اولویت اول قرار داده است، اهمیت می‌یابد. حکومت اسلامی نظامی مبتنی بر خواست و اراده مردم است. بدون این اراده مردمی حکومت اسلامی نه تنها از محقق‌سازی مهم‌ترین هدف خود یعنی رشد و تعالی و توانمندسازی افراد جامعه بازخواهد ماند، بلکه زمینه تحقق و برپایی آن نیز فراهم نخواهد شد. خداوند متعال در آیه ۲۵ سوره مبارک حدید نیز هدف ارسال انبیاء را اقامه قسط توسط مردم (لیقوم الناس بالقسط) بیان می‌کند. به همین علت مشارکت‌دهی

مردم در حاکمیت و تحقق حکمرانی مشارکتی به علت زمینه‌سازی رشد و توانمندسازی مردم و هم‌چنین تجلی عدالت اجتماعی و اقامه مردم به قسط در نظام اسلامی، می‌تواند اهمیت بسیاری داشته باشد.

۲-۱- ضرورت موضوع

با توجه به مطالب بیان‌شده زمینه‌سازی حکمرانی مشارکتی و ارتقا مشارکت مردم در حاکمیت و ارائه الگوهای کارآمد در این زمینه باید به‌عنوان مسئله‌ای مهم و لازم به بررسی در مسائل پیش روی جمهوری اسلامی مدنظر قرار بگیرد. توجه به نمونه‌های موفق از به‌کارگیری مشارکت در امور اجتماعی می‌تواند جهت تسهیل زمینه‌سازی مشارکت در نظام اسلامی راه‌گشا باشد. پدیده زیارت اربعین حسینی به‌عنوان بزرگ‌ترین گردهم‌آیی تاریخ بشری، نمونه بسیار موفق از مشارکت اجتماعی است. حضور افراد مختلف از سنین، اقشار و حتی ملیت‌های مختلف جهت خدمت‌رسانی در مدت حضور در این تجمع چند ده‌میلیونی، توجه بسیاری را در نقاط مختلف دنیا به خود جلب کرده است. این پدیده بی‌نظیر جهانی تجلی هم‌زیستی فردی و اجتماعی مؤمنین بر مبنای مشارکت آن‌ها با محوریت محبت اهل‌بیت (ع) است، نمونه موفق در جهت تحقق مشارکت اجتماعی و حکمرانی مشارکتی متناسب با بستر و فرهنگ جامعه اسلامی باشد که می‌تواند منجر به رشد و تعالی فردی و اجتماعی و حتی جهانی بشریت شود.

۳-۱- اهمیت موضوع

همان‌طور که بیان شد توجه به رشد مردم و ارتقا توانمندی آن‌ها و به‌کارگیری این توانمندی در جهت اهداف حکومت اسلامی از جمله مهم‌ترین راهبردهای اسلام در حکومت‌داری است. این راهبرد خواهد توانست علاوه بر ارتقا مقبولیت حکومت (که پیش‌نیاز زمینه‌سازی رشد مردم توسط حکومت است) و بهره‌مندی از توانمندی آحاد جامعه، در جهت رشد آگاهی مردم و مقابله با چالش‌های مهم حکومت اسلامی از جمله جریان نفاق، مفید باشد. در این راستا حکمرانی مشارکتی که در سالیان اخیر در ادبیات مدیریت دولتی مطرح‌شده است می‌تواند پس از بررسی و امکان‌سنجی تحقق آن در جامعه اسلامی و بومی‌سازی مدلی بر مبنای آن با توجه به اقتضانات جامعه اسلامی، به کارگرفته شده و اهداف مذکور را محقق کند؛ بنابراین توجه به الگویی موفق از پیاده‌سازی مشارکت مردم در امور اجتماعی که بی‌شک پدیده اربعین حسینی موفق‌ترین نمونه آن در سطح جهان است، می‌تواند در این بررسی و امکان‌سنجی و بومی‌سازی مدل حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی و استخراج مؤلفه‌های آن، مفید باشد.

۱-۴- مساله اصلی

این پژوهش با بررسی پدیده اربعین حسینی و ابعاد مختلف آن، به دنبال پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

- پدیده اربعین حسینی چه رهنمودهایی در اداره جامعه اسلامی و تحقق حکمرانی مشارکتی می‌تواند داشته باشد؟
- مشارکت در حکمرانی در جامعه اسلامی چه پیامدهایی می‌تواند داشته باشد؟

نحوه سازمان‌دهی مقاله

این پژوهش ابتدا به بررسی ادبیات مربوط به پدیده اربعین حسینی که در سالیان اخیر به میزان زیادی به آن پرداخته شده است و سپس ادبیات حکمرانی می‌پردازد. سپس با ورود به مبحث حکمرانی مشارکتی، ادبیات، پیشینه و دستاوردهای به‌کارگیری آن را بررسی می‌کند. در ادامه به اجمال مدل سه‌شاخگی به‌عنوان چارچوب نظری که در ادامه یافته‌های تحقیق بر مبنای آن دسته‌بندی خواهند شد، معرفی می‌شود.

سپس با بررسی پیشینه پژوهش در خصوص پدیده اربعین حسینی و الگوگیری از آن، خلأ نظری شناسایی شده در خصوص الگوگیری از این پدیده در تحقق مشارکت در امور اجتماعی در جامعه اسلامی مطرح می‌شود. در ادامه مقاله، روش تحلیل مضمون به‌صورت کلی معرفی شده و با به‌کارگیری آن در بررسی ۱۹ نفر از نظرات اندیشمندان شیعه در خصوص پدیده اربعین و هم‌چنین استفاده از منابع ثانویه موجود، مدلی از شناسایی مؤلفه‌های حکمرانی مشارکتی بر مبنای مدل سه‌شاخگی استخراج و ترسیم می‌شود. سپس با تحلیل این مدل ذیل سه شاخه زمینه، محتوا و ساختار، اقتضات پیاده‌سازی حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی بررسی می‌شود.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱- ادبیات موضوع

- پدیده زیارت اربعین حسینی

آیین‌های حسینی در طول تاریخ نقش به‌سزایی در حیات شیعه داشته‌اند؛ چنان‌که اربعین را می‌توان از عوامل گسترش تشیع دانست؛ زیرا در طول تاریخ شیعه، حرم‌های شریف امامان معصوم، مراکز علم، تبلیغ و ترویج دین، مبدأ قیام‌ها و نهضت‌ها، محل پیمان بستن و هم‌قسم شدن برای انقلاب‌ها و جنبش‌های اجتماعی و... بوده است (سامانی، ۱۳۹۷، ص ۲). اصلی‌ترین عنصر پویایی تشیع و یکی از مهم‌ترین محورهای حیاتی فرهنگ شیعه،

وجود قیام امام حسین علیه‌السلام و حماسه‌ی عاشورا است. این مسأله‌ی مهم تاریخی که از ۱۴ قرن پیش شکل‌گرفته و در طول تاریخ رشد و تکامل‌یافته است، امروزه به یک گفتمان تحت عنوان «گفتمان حسینی» یا «نهضت عاشورا» تبدیل شده است که از اساسی‌ترین رگه‌های حیات فکری و اعتقادی شیعیان می‌باشد و متناسب با ظرفیت‌های تاریخ، از آن زمان تاکنون، ظهور و بروز و تأثیرگذاری در بسیاری از ابعاد بشریت داشته است و سهم زیادی در رشد مسلمانان دارد (موسوی و بیات، ۱۳۹۷، ص ۳).

سنت پیاده‌روی اربعین در طول تاریخ حیات تشیع به‌عنوان یک منسک مذهبی بروز و ظهور داشته است. اهمیت زیارت اربعین تا حدی است که مطابق نقل کتب معتبر شیعه یازدهمین پیشوای شیعیان اثنی عشری حضرت امام حسن عسکری علیه‌السلام آن را یکی از نشانه‌های پنج‌گانه مؤمن (شیعه) خوانده‌اند (غفاری هاشجین و آقایی، ۱۳۹۷، ص ۳).

زیارت اربعین در سال‌های اخیر به‌عنوان یکی از پرجمع‌ترین مناسک مذهبی نوین در میان شیعیان مطرح شده است. امروزه حضور ده‌ها میلیونی انسان‌های آزاده در پیاده‌روی اربعین بازتاب الگوی مینیاتوری، اما موفق از آرمان‌شهر تمدن نوین اسلامی شده است و ضرورت توجه بیشتر به ابعاد و کارکردهای آن را نمایان می‌سازد (افتخاری، ۱۳۹۸، ص ۳)؛ بنابراین توجه به ابعاد مختلف پدیده زیارت اربعین حسینی که در سالیان اخیر علی‌رغم سانسور شدید رسانه‌ای، توانسته است توجه و حیرت بسیاری از جهانیان را به سمت خود جلب کند، ضروری به نظر می‌رسد. از مهم‌ترین این ابعاد نحوه خدمت‌رسانی و برآورده شدن نیازهای این جمعیت چندمیلیونی در سرزمین کم‌برخوردار عراق در یک بازه زمانی محدود می‌باشد. قطعاً تحقق این خدمت‌رسانی و اداره امور، بستر مهمی به نام جامعه اسلامی دارد. بررسی ابعاد بیان‌شده از این پدیده می‌تواند رهنمودهای مهمی جهت الگوگیری در اداره امور جامعه اسلامی داشته باشد.

- حکمرانی

حکمرانی^۱ از ریشه یونانی کابرنان^۲ به معنای هدایت کردن گرفته‌شده است (Fukuyama, 2016, p2). از آغاز دهه ۸۰ میلادی که مکاتب نوین در اقتصاد گسترش یافتند این واژه به معنای امروزی خود در علوم مدیریت به کار رفت و رایج شد. این تفکر که ریشه در تغییر در نقش دولت در اقتصاد دارد به‌مرور گسترش پیدا کرده و در برخی کشورها به‌عنوان شیوه حکومت در جامعه مرسوم شد (Ives, 2015, p2).

1 - Governance

2 - Kubernan

حکمرانی به‌عنوان شیوه‌ای خاص از ارتباطات بین عوامل اجتماعی مختلف، اهداف خاصی را مدنظر دارد. در این رویکرد دخالت دولت مانع پیشرفت اقتصادی در نظر گرفته می‌شود ولی در عین حال وجود آن به‌عنوان نهاد تنظیم‌گر در کنار سایر بخش‌های اقتصادی برای هماهنگی و کنترل‌های قانونی لازم است. از طرف دیگر، بر نقش بازار و بخش خصوصی تأکید می‌شود. بخش سوم و مهم حکمرانی نهادهای مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد^۱ (سمن‌ها) و مردم جامعه هستند که باید برای پیش برد اهداف جامعه مشارکت داشته باشند. هدف در نظام حکمرانی دستیابی به اهداف مشترک و ایجاد ارزش و توانمندسازی جامعه بر مبنای گفت‌وگو و تعامل اجزای سازنده جامعه و استفاده از تمام ظرفیت‌های موجود است. با بررسی ادبیات حکمرانی، تعاریف زیر از حکمرانی ارائه شده است:

- حکمرانی اعمال اقتدار اداری، اقتصادی، سیاسی در راستای مدیریت امور کشور در تمام سطوح بوده و سازوکارها، فرایندها و مؤسساتی را در بر می‌گیرد که از طریق آن‌ها شهروندان و گروه‌های جامعه منافع خود را به هم پیوند می‌زنند، حقوق خود را پیگیری می‌کنند، تعهدات خود را ادا می‌کنند و اختلافات خود را حل و فصل می‌نمایند (برنامه توسعه سازمان ملل ۲۰۰۲).

- حکمرانی موضوعی است که بر نحوه تعامل دولت‌ها و سایر سازمان‌های اجتماعی با یکدیگر، نحوه ارتباط با شهروندان و نحوه اتخاذ تصمیمات در جهانی پیچیده تمرکز داشته و فرایندی است که از آن طریق جوامع و سازمان‌ها تصمیمات خود را اتخاذ و به‌واسطه آن، مشخص می‌کنند که چه کسانی در این فرایند درگیر و چگونه وظیفه خود را به انجام برسانند (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰، ص ۳)

- در واقع حکمرانی به سازمان‌ها و افرادی می‌پردازد که در فرایند تصمیم‌گیری و اجرای تصمیمات نقش دارند (همدینگر، ۲۰۰۴).

- حکمرانی، وجود قدرت در داخل و خارج از اقتدار نهادهای رسمی و غیررسمی را به رسمیت می‌شناسد و گروه‌های اصلی از بازیگران دولتی، بخش خصوصی و جامعه مدنی را شامل می‌شود و نیز دربرگیرنده فرایند شناسایی و تشخیص تصمیماتی است که در آن مجموعه پایه‌ریزی شده‌اند (برنامه اسکان سازمان ملل، ۲۰۰۹).

همان‌طور که مشاهده می‌شود حکمرانی در واقع نوع خاصی از تعامل میان نهادهای جامعه است که مبنای آن مشارکت، تعامل و ارتباطات این ارکان اجتماعی باهدف جلب رضایت اکثریت و ایجاد ارزش‌های مقبول مشترک در اثر مشارکت و تسهیل امور در اثر

¹Non- governmental organization (NGO)

توانمندسازی ارکان مختلف جامعه، است. تحقق این امور نیازمند وجود بازار و بخش خصوصی اقتصادی قوی در کنار دولت قوی و پاسخگو ولی محدود در اقتصاد و جامعه دغدغه‌مند و مشارکت‌کننده و شفافیت اطلاعات و ارتباطات میان آنهاست.

- حکمرانی مشارکتی

در اواخر قرن بیستم، «مشارکت» به یک کلمه رایج در سراسر علوم اجتماعی و سیاسی تبدیل شد. مشارکت تقریباً در فهرست راه‌حل‌های همه افراد برای معضلات اجتماعی ظاهر شد و اگر حاکمیت بیش‌ازحد بالا به پایین بود، رویکرد مشارکتی نوید گسترش مسیرهای ارتباطی بین مقامات دولتی و شهروندان را می‌داد (Altschuler et al, 2013,p4). امروزه مشارکت یکی از عناصر مهم توسعه پایدار به شمار می‌رود و مدیران و برنامه ریزان توانمند شهری، همواره سعی می‌کنند تا با جلب مشارکت مردمی به اهداف خود در زمینه اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها به بهترین نحو، نائل آیند (گنجی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۳)

منظور از حکمرانی مشارکتی، به‌کارگیری مردم در ارکان مختلف حکمرانی اعم از سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری و خدمات عمومی و نظارت است. حکمرانی مشارکتی رویکردی است که در آن نقش‌آفرینان اعم از سازمان‌های حکومتی، دولتی یا حوزه‌های خصوصی و اجتماعی در یک مسیر مشخص و سازنده با یکدیگر همکاری می‌کنند. تاکنون مدل‌های مختلفی برای تعریف حکمرانی مشارکتی ارائه شده است که هر کدام از این مدل‌ها به بررسی فرایند مشارکت در ارائه خدمات عمومی پرداخته‌اند (Mohammadi and Danaeefard, 2019). فیلیپ اشمیتز در تعریف حکمرانی مشارکتی آورده است: «حکمرانی مشارکتی، حضور منظم و تضمین شده هنگام تصمیم‌گیری آن دسته از گروه‌هایی است که تحت تأثیر سیاست اتخاذ شده قرار می‌گیرند» (Camba, 2014,p5)

حکمرانی مردمی یا حکمرانی مشارکتی به‌عنوان نوعی از حکمرانی تعریف شده است که تأکید آن بیشتر بر درگیر کردن عموم مردم در تصمیم‌گیری، اجرا و توانمندسازی آنها برای این امور است. از مهم‌ترین مزایای حکمرانی مشارکتی می‌توان به جلب موافقت و همراهی مردم با مشارکت آنها در فرآیند دستورگذاری مسائل، تصمیم‌گیری، تسهیل اجرای خط‌مشی‌ها، استفاده از ظرفیت‌های فراوان موجود در جامعه، استفاده از ظرفیت نظارت مردمی و کاهش فساد و... اشاره کرد. شاید مهم‌ترین مؤلفه حکمرانی مشارکتی، توانمندسازی و رشد اجتماعی عموم مردم جامعه است (هل نت، ۲۰۱۸)

حکمرانی مشارکتی می‌تواند به‌عنوان رویکردی برای دستیابی به توافق قابل‌قبول‌تر، غنی‌تر و پایدارتر بین نهادهای حکمرانی و مردم دیده شود. بسیاری از کارشناسان در زمینه

حکمرانی مشارکتی استدلال می‌کنند که پیچیدگی و عدم قطعیت که به‌عنوان یک مشکل سخت در تصمیمات توصیف می‌شود، در صورتی حل می‌شود که از طریق مشارکت طرف‌های مختلف که مستقیماً مسئول و تأثیرگذار در مشکل هستند، حل شود. حکمرانی مشارکتی این فرآیند را از طریق تصمیم‌گیری جمعی تسهیل می‌کند (Halim, 2018, p10). حکمرانی مشارکتی توسط بسیاری از پژوهشگران به‌عنوان راهی بالقوه برای افزایش بهره‌وری (Emerson et al, 2015, p5) و از بین بردن تصور بیگانگی در رأی‌دهندگان و احساس سرخوردگی از روند سیاسی معرفی می‌شود و گفته می‌شود از مشارکت دادن شهروندان در تصمیماتی که زندگی آن‌ها را به شیوه‌ای معنادار تحت تأثیر قرار می‌دهد، حمایت می‌کند. البته گفتنی است، حامیان حکمرانی مشارکتی از دموکراسی نماینده محور انتقاد می‌کنند، چراکه این نوع از دموکراسی را بیش از حد بر عمل رأی‌گیری متمرکز می‌دانند (Batory et al, 2019, p4)

حکمرانی مشارکتی در کشورهای در حال توسعه به‌طور گسترده به‌عنوان یک پیش‌نیاز اساسی برای اجرای موفقیت‌آمیز پروژه‌های عمومی تلقی می‌شود (Waheduzzaman et al, 2018, p8). حکمرانی مشارکتی به دنبال مشارکت و همکاری اکثر ذی‌نفعان (مردم و نهادهای حکمرانی) در فرآیند حکمرانی با روش‌هایی مانند تصمیم‌گیری جمعی و کار جمعی است و دارای سه ویژگی اختیاری بودن، آگاهانه بودن و هدفمند بودن است. در خصوص ویژگی هدفمند بودن مشارکت باید گفت که طیف متنوعی از اهداف در نظر ذی‌نفعان می‌تواند منجر به ایجاد انگیزه برای مشارکت آن‌ها شود (میرباقری و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۳)

بر اساس مبانی نظری بیان شده در خصوص حکمرانی مشارکتی، زمینه‌سازی تحقق آن در جامعه اسلامی می‌تواند اولویت بالایی داشته باشد. توانمندسازی و رشد مردم را اگر نتوان از اهداف نهایی ادیان الهی برشمرد، می‌توان آن را مهم‌ترین راهبرد ادیان مخصوصاً دین مبین اسلام جهت رسیدن به هدف خود در بعد فردی و اجتماعی یعنی تقرب الهی و سعادت انسان و جامعه، دانست. از طرف دیگر جریان نفاق که به‌عنوان بزرگ‌ترین چالش حکومت‌های دینی از صدر اسلام و دوران حکومت نبی مکرم صلی‌الله و امیرالمومنین علیه‌السلام تا دوران جمهوری اسلامی مطرح بوده است جز با آگاهی عوام جامعه و رسوا شدن منافقان در نظر عموم مردم قابل ریشه‌کن کردن نبوده است. در آیه ۲۵ سوره مبارک حدید که هدف رسالت انبیا اقامه قسط عنوان شده است از لفظ شریف لَيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ استفاده می‌شود؛ یعنی هدف فرستادن پیامبران و کتب الهی در کنار آن‌ها این است که مردم خودشان با تعالیم آن‌ها اقامه به قسط نمایند و این مطلب نقش اساسی مردم در

برپایی حق و حکومت و رسیدن به اهداف الهی در جامعه را آشکار می‌کند؛ بنابراین مشارکت عموم افراد جامعه متناسب با سطح توانمندی و قابلیت‌های آن‌ها، زمینه‌ساز رشد هرچه بیشتر این قابلیت‌ها شده و همچنین حکومت را در مسیر صحیح قرار داده و در این راه آن را یاری می‌کند.

بر همین اساس حکمرانی مشارکتی به‌عنوان چارچوب مدنظر جهت تحقق در جامعه اسلامی اتخاذ شده و با الگوگیری از پدیده اربعین حسینی، آموزه‌هایی جهت تحقق حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی که مبتنی بر ولایت است، شناسایی خواهد شد. این آموزه‌ها بر مبنای توانمندسازی هرچه بیشتر مردم و همراه با جهت‌گیری اسلامی و الهی که خط کلی حکومت است، می‌باشد. در این راستا جهت شناسایی ابعاد اصلی پدیده اربعین از تقسیم‌بندی مدل سه‌شاخگی استفاده می‌شود.

۲-۲- پیشینه پژوهش

زیارت اربعین سابقه‌ای طولانی و تاریخی دارد. از مهم‌ترین مؤیدهای این مطلب حدیث شریف حضرت امام حسن عسگری علیه‌السلام است که زیارت اربعین را از نشانه‌های مؤمن دانسته‌اند (التهدیب شیخ طوسی)؛ اما پدیده پیاده‌روی و زیارت اربعین به شکل کنونی که طیف وسیعی از مردم کشورهای مختلف را در کنار یکدیگر مجتمع کرده است، شاید از سال‌های ابتدایی دهه ۹۰ شمسی فراگیر شده است. بعد از این فراگیری و جهانی شدن پدیده اربعین، پژوهش‌هایی در این رابطه انجام شده که در ادامه به برخی از آن‌ها که مرتبط با موضوع پژوهش است اشاره می‌شود:

یعقوبی (۱۳۹۸) در پایان‌نامه با عنوان «پیاده‌روی اربعین، الگویی برای ارائه خدمات عمومی در جهان» به بررسی جوانب مختلف این پدیده و اثرات فردی و اجتماعی آن می‌پردازد و با تأکید بر خدمات ارائه‌شده در مدت زیارت اربعین در مسیر با بیان ابعاد مختلف این خدمت‌رسانی‌ها از جمله تشکیلاتی بودن، داوطلبانه و مردمی بودن، عزت‌مندانه بودن، خالصانه بودن و عادلانه و همه‌گیر بودن خدمت‌رسانی‌ها، بیان می‌کند که پدیده زیارت اربعین می‌تواند الگوی مناسبی برای خدمات عمومی پویا و اقتضایی و با کیفیت و بهینه به همراه حفظ عزت مردم خدمت‌گیرنده باشد. ایشان نمونه موفق از این خدمت‌رسانی‌ها را با الگوگیری از پدیده زیارت اربعین، کمک‌های مردمی در سیل سال ۱۳۹۸ لرستان، گلستان و خوزستان می‌داند که با دعوت شهید حاج قاسم سلیمانی برای برپایی مواكب در مناطق سیل‌زده و حضور مردم، گروه‌های جهادی از نقاط مختلف کشور این خدمت‌رسانی‌ها شکل گرفت.

مقیم (۱۳۹۷) در مقاله «آموزه‌های مدیریتی از رویداد اربعین حسینی» به بیان جلوه‌های رفتاری زیارت اربعین پرداخته و به رشد رفتارهای معنوی، ارتقا رفتارهای مدنی، ارتقا ظرفیت هوش فرهنگی به عنوان از جلوه‌های رفتاری اشاره می‌کند. وی بیان می‌دارد: «با استفاده از الگوی مذکور می‌توان شرایطی را در سطح سازمانی و کلان جامعه فراهم کرد تا افراد با بروز این نوع رفتارها، به صورت داوطلبانه و راغبانه به تعقیب اهداف سازمانی و ملی اقدام کنند؛ به‌ویژه در وضعیت کنونی کشور که با هجوم سنگین و تحریم‌های قدرت‌های استکباری روبه‌رو است، به شدت نیازمند چنین رویکردی هستیم... اگر هدف‌ها برگرفته از ارزش‌های الهی باشد و مدیران به‌مثابه موبدداران به دنبال خدمت صادقانه باشند، قطعاً در بدنه جامعه و سازمان روحی حماسی دمیده خواهد شد و در افراد شوری پدید خواهد آمد که حتی بدون کسب منفعت مادی، آمادگی خواهند داشت با تمام وجود در خدمت هدف مقدس خود باشند و با ایثار و از خودگذشتگی، تحقق آن را تضمین کنند».

مظفری و همکاران (۱۳۹۷) در تحقیق با عنوان «نقش فرهنگ زیارت اربعین در تشکیل تمدن نوین اسلامی» آرمان اسلام را برپایی تمدن نوین اسلامی می‌دانند و بیان می‌کنند که راه رسیدن به این آرمان ارائه الگو عینی در برپایی این تمدن است. سپس به بررسی ارکان این تمدن می‌پردازند و بیان می‌دارند واقعه عاشورا و زیارت امام معصوم و بالأخص پدیده زیارت اربعین حسینی می‌تواند در برپایی و تعمیق این ارکان نقش به‌سزایی داشته باشد.

تلاشان و طبرسی (۱۳۹۶) در مقاله «واکاوی و تحلیل جایگاه اجتماع جهانی مراسم اربعین حسینی در تحقق تمدن نوین اسلامی» به تعریف تمدن نوین اسلامی پرداخته و با بیان اثرات مختلف فردی و اجتماعی زیارت اربعین در افراد حاضر از جمله: ظهور فضایل اخلاقی انسانی، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، به‌کارگیری ظرفیت‌های مردمی، هویت اجتماعی بر اساس رابطه با امام، تغییر تمایلات اجتماعی به سمت حب امام و ایجاد همبستگی اجتماعی، بیان می‌دارند که زیارت اربعین می‌تواند در تحقق تمدن نوین اسلامی بسیار مؤثر باشد.

تیموری و احمدی (۱۳۹۶) در پژوهش «بررسی راه‌های دستیابی به سبک زندگی اسلامی با تکیه بر حماسه اربعین حسینی علیه‌السلام از قرآن» از منظر الگوگیری جهت ایجاد سبک زندگی اسلامی به پدیده زیارت اربعین نگاه می‌کنند و جنبه‌های مختلف این پدیده که قابلیت الگوبرداری دارد بررسی می‌کنند.

پویافر (۱۳۹۷) در پژوهش خود به مقایسه الگوهای فعالیت و مشارکت در انواع جلوه‌های خیر دینی در پیاده‌روی اربعین بین عراقیان و ایرانیان می‌پردازد و نشان می‌دهد

در الگوی کلی خدمات عراقیان و ایرانیان به‌رغم شباهت‌های کلی در الگو و تنوع فعالیت‌های ارائه‌شده، تفاوت‌های اساسی از جمله الگوی تأسیس و مدیریت موبک‌ها، انگیزه‌های سیاسی و انقلابی از فعالیت‌های خیر دینی، مشاهده شده است.

رضانی تمیجانی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «گونه‌ها و ساحت‌های مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین» بیان می‌کند که مشارکت در اربعین علی‌رغم تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی گسترده، به‌صورت یکپارچه و در قالب کنشی جمعی با نظم درونی هویت جمعی و سطح بالای همبستگی اجتماعی اتفاق می‌افتد. ایشان همچنین دلایل انسجام اجتماعی و معنایی در مشارکت‌ها که پیوند میان کنشگران را سبب شده و به آن‌ها هویت جمعی می‌بخشد را ریشه دارو عمیق می‌دانند که به‌سادگی در دسترس نیست.

چریستا و همکاران (۲۰۱۶) در مؤسسه تکنولوژی ماساچوست^۱ طی پژوهشی با عنوان «به‌سوی کربلا» نگرش و اعتقادات شیعیان مذهبی را با بررسی ایرانیان و عراقی‌ها در زیارت کربلا در روز اربعین نشان می‌دهند و به بررسی جنبه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اعتقادی و فرهنگی زائران اربعین می‌پردازند.

غفاری هسجین و خانقاهی بیان می‌کنند که پدیده اربعین حسینی پیام‌هایی در ابعاد مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی منتقل کرده است. در بعد سیاسی پیام‌هایی چون «وحدت امت اسلامی»، «مبارزه با استکبار و اقتدار»، در بعد فرهنگی پیام‌هایی از جمله: «تقویت اندیشه و نگرش وحدت‌بخش»، «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت»، «ارتباط عمیق با ارزش‌های حسینی» و در حوزه اجتماعی نیز پیام‌هایی چون «نظم و همبستگی»، «همبستگی و اتحاد فرا فرهنگی و گروهی»، «ارتباط بین فرهنگی» را تولید می‌کند (غفاری هسجین و خانقاهی، ۲۰۱۹).

اسماعیلی مهیاری و همکاران زیارت اربعین حسینی را به‌عنوان نمونه‌ای از تجربه زیارتی بررسی کرده و شش بعد شناسایی شده در این پژوهش شامل بعد شناختی، معنوی و عاطفی، تعاملی، لذت آفرینی، یادگیری، جسمانی و بدنی و یادگیری را شامل ۳۳ مورد مختلف بیان کرده‌اند (اسماعیلی مهیاری و همکاران، ۲۰۲۳).

¹ Massachusetts Institute of Technology (MIT)

خلاصه پیشینه تحقیق در جدول (۱) آورده شده است.

جدول ۱- خلاصه پیشینه تحقیق

نویسندگان - روش استفاده شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم ترین یافته‌ها
مقیم (۱۳۹۷) - خبرگی	بررسی جلوه‌های رفتاری در اربعین حسینی و الگوگیری از آن‌ها در تسری سازوکارهای عملیاتی رفتارهای اربعین به بدنه اجتماعی و سازمانی	- با استفاده از الگوی اربعین می‌توان شرایطی را در سطح سازمانی و کلان جامعه فراهم کرد تا افراد با بروز این نوع رفتارها، به صورت داوطلبانه و راغبانه به تعقیب اهداف سازمانی و ملی اقدام کنند.
یعقوبی (۱۳۹۸) - تحلیل مضمون	بررسی فرآیند شکل‌گیری خدمات عمومی مردم‌نهاد با مطالعه پدیده اربعین حسینی	- اربعین می‌تواند الگوی مناسبی برای خدمات عمومی پویا و اقتضایی و با کیفیت و بهینه به همراه حفظ عزت مردم خدمت‌گیرنده باشد. - بررسی ابعاد مختلف خدمت‌رسانی‌ها در اربعین
تلاشان و طبرسی (۱۳۹۶) - روش توصیفی تحلیلی	چگونه در سال‌های اخیر این اجتماع جهانی اربعین حسینی، توانسته گامی راهبردی به‌سوی تمدن نوین اسلامی بردارد؟ واکاوی برخی از اثرات معنوی و فرهنگی و اجتماعی و سیاسی این اجتماع میلیونی	- بیان اثرات مختلف فردی و اجتماعی زیارت اربعین در افراد حاضر - زیارت اربعین می‌تواند در تحقق تمدن نوین اسلامی بسیار مؤثر باشد.
مظفری و همکاران (۱۳۹۷) - خبرگی	بررسی نقش و جایگاه پدیده اربعین در تشکیل تمدن نوین اسلامی با بررسی ابعاد و ارکان این پدیده	- راه رسیدن به آرمان تمدن نوین اسلامی، ارائه الگو عینی در برپایی این تمدن است که در پدیده اربعین به نحو شایسته قابل بیان است. - ارکان تمدن اسلامی در بستر این فرهنگ متعالی عبارت‌اند از: سیاست حکمت محور، اقتصاد تعاون محور، امنیت مردم‌باور و عمران برکت محور.
رضانی تمیحانی (۱۳۹۹) - تحلیل مضمون	پرداختن به توصیف ویژگی‌های متمایز و منحصر به فرد ابعاد و اجزای پنهان پدیده زیارت اربعین یا به عبارت دیگر جهان ذهنی	- مشارکت در اربعین علی‌رغم تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی گسترده، به صورت یکپارچه و در قالب کنشی جمعی با نظم درونی هویت جمعی و سطح بالای همبستگی اجتماعی اتفاق می‌افتد.

<p>-تفکیک میدان مشارکت جمعی اربعین به سه لایه آشکار، نیمه آشکار و پنهان</p>	<p>مشارکت‌کنندگان با تمرکز بر میدان مشارکت جمعی این رویداد</p>	
<p>-الگوی کلی خدمات عراقیان و ایرانیان به‌رغم شباهت‌های کلی در الگو و تنوع فعالیت‌های ارائه‌شده، تفاوت‌های اساسی ازجمله الگوی تأسیس و مدیریت موب‌ها، انگیزه‌های سیاسی و انقلابی از فعالیت‌های خیر دینی، دارد.</p>	<p>دلالت‌های نتایج پژوهش برای سیاستگذاری مناسب در نحوه مواجهه نظام حکمرانی با امر دینی و کنش‌های خیر در آیین پیاده‌روی اربعین</p>	<p>پویافر (۱۳۹۷) - مشاهده مشارکتی</p>
<p>-انگیزه درونی افراد و اعتقاد ایشان به اهل بیت (علیهم‌السلام) که سبب باور به ارزشمندی خدمت گردیده، منجر به ارائه خدمات کم‌نظیر در پیاده‌روی اربعین شده است. -برخی ویژگی‌های خدمات ارائه‌شده عبارت‌اند از: داوطلبانه، پیوسته و منظم، با حداکثر توان و متناسب با نیاز</p>	<p>خدمات عمومی در پیاده‌روی اربعین در چه بستری و با چه مؤلفه‌هایی انجام‌شده و میان این مؤلفه‌ها چه روابطی برقرار است</p>	<p>یعقوبی و همکاران (۱۴۰۰) - مطالعه کتابخانه‌ای-نگاشت علی</p>

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین:

در مطالعات بررسی‌شده در خصوص پدیده زیارت اربعین حسینی، چند یافته شاخص قابل ذکر است. ابتدا بررسی ظرفیت کلان این پدیده در بسترسازی تمدن نوین اسلامی و جهانی‌سازی این تمدن است که در مقالات مختلفی به آن پرداخته شده است. با این حال، این ظرفیت بالقوه تمدن‌سازی باید با ارائه مدل و چارچوب‌های عملیاتی و تلاش جهت تحقق آن‌ها در جامعه اسلامی، بالفعل شود. در این راستا، این پژوهش به دنبال زمینه‌سازی حکمرانی مشارکتی متناسب با اقتضات جامعه اسلامی بر اساس الگوگیری از پدیده زیارت اربعین حسینی است.

یافته دیگر در پژوهش‌های مرتبط با زیارت اربعین حسینی، بررسی جزئیات عملیاتی و نتایج این زیارت چند روزه ازجمله فرآیندها، انگیزه‌ها و بسترهای ارائه خدمات و اثرات مختلف فردی و اجتماعی این پدیده بوده است. باهدف بهره‌مندی از الگوی پدیده اربعین حسینی در اداره جامعه، این دست‌یافته‌ها نیازمند ارائه مدلی سازمان‌دهنده و عملیاتی هستند. این پژوهش با بهره‌مندی از یافته‌های مطالعات گذشته، نظریات مطرح در حوزه مدیریت دولتی و بهره‌مندی از نظرات اندیشمندان شیعه، به دنبال ارائه این مدل با استخراج مؤلفه‌های تحقق حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی بر اساس مدل سه‌شاخگی است.

در مدل سه‌شاخگی که در ادامه جزئیات آن مطرح خواهد شد، از سه بعد زمینه، ساختار و محتوا، به بررسی پدیده پرداخته می‌شود. همان‌طور که بیان شد، در مطالعات پیشین تا حدودی زمینه (بسترها)، محتوا (نتایج و پیامدها) و ساختار (شیوه ارائه خدمات و رخدادهای مختلف در این مدت) در ارتباط با پدیده زیارت اربعین حسینی به شکل پراکنده بررسی شده‌اند. باین حال تکمیل این ابعاد با بهره‌مندی از نظرات اندیشمندان شیعه و ارائه مدلی ساختارمند از این ابعاد با رویکرد دست‌یابی به مؤلفه‌های تحقق حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی نوآوری این پژوهش خواهد بود.

۳- روش تحقیق

۳-۱- نوع تحقیق

تحقیق از منظر شناسایی مؤلفه‌های حکمرانی مشارکتی جهت تحقق آن در جامعه اسلامی از نوع توسعه‌ای است.

۳-۲- استراتژی کلی تحقیق

استراتژی کلی تحقیق کیفی است و از روش تحلیل مضمون استفاده شده است.

۳-۳- روش‌های گردآوری داده‌ها

در این پژوهش به بررسی نظرات اندیشمندان شیعه در خصوص پدیده زیارت اربعین با هدف استخراج مؤلفه‌های حکمرانی مشارکتی در این پدیده پرداخته شده است. شیوه جمع‌آوری داده‌ها مبتنی بر مشورت با خبرگان جهت شناسایی صاحب‌نظران این حوزه و مراجعه به متون ایشان و هم‌چنین جست‌وجو نظام‌مند در سایت‌های خبری و تحلیلی بوده است؛ بنابراین از روش موسوم به کتابخانه‌ای استفاده شده است. هم‌چنین از مقالات و پایان‌نامه‌های موجود در این حوزه به‌عنوان منابع ثانوی استفاده شده است.

۳-۴- روش تحلیل داده‌ها

جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و استخراج الگوهای موجود از روش کیفی تحلیل مضمون استفاده شده است. روش تحلیل مضمون روش مناسبی جهت تبدیل داده‌های پراکنده و تفصیلی به داده‌های غنی و تفصیلی و استخراج الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Braun et al, 2016, p10). تحلیل مضمون،

صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۳). این روش نیازمند بررسی چند باره اطلاعات و مصاحبه‌های موجود و شامل مراحل استخراج مفاهیم مهم و کدگذاری آن‌ها تحت عنوان مضامین پایه (کدگذاری توصیفی) و سپس ایجاد کدهای جامع‌تر و قرار دادن چند کد توصیفی ذیل یک مضمون کلی‌تر تحت عنوان مضامین سازمان‌دهنده (کدگذاری تفسیری) و درنهایت استخراج مضامین فراگیر متون است.

یکی از رویکردهایی که در تحلیل مضمون به کار می‌رود، شبکه مضامین است. شبکه مضامین روش مناسبی در تحلیل مضمون است که آتراید-استرلینگ (۲۰۰۱) آن را توسعه داده‌اند. آنچه شبکه مضامین عرضه می‌کند نقشه‌ای شبیه تارنما به مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش است. شبکه مضامین، بر اساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به‌دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این مضامین به‌صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۲۰).

شیخ‌زاده در پژوهش خود بیان می‌کند که پژوهشگر در استفاده از تحلیل مضمون باید این نکته را مدنظر قرار دهد که دنبال رویکرد استقرایی است یا رویکرد قیاسی. مضامین یا الگوهای داده‌ها را می‌توان به روش استقرایی (مبتنی بر داده) و روش قیاسی (مبتنی بر نظریه) شناخت. در روش استقرایی، مضامین شناخته، به‌شدت با خود داده‌ها مرتبط هستند. این روش تحلیل مضمون تا حدودی شبیه نظریه داده‌بنیاد است. در این روش، فرایند کدگذاری داده‌ها بدون تلاش برای انطباق آن با چارچوب کدگذاری از قبل تهیه‌شده (قالب مضامین) صورت می‌گیرد. در روش استقرایی، تحلیل مضمون بر اساس داده‌ها انجام می‌شود. در روش قیاسی، تحلیل مضمون بر اساس علاقه نظری یا تحلیلی پژوهشگر به موضوع صورت می‌گیرد. لذا این روش بیشتر مبتنی بر فرد تحلیلگر است. در این روش، محقق، کدها را بر اساس نظریه مشخصی انتخاب می‌کند و علائم، شاخص‌ها و شواهدی را که با این نظریه، حمایت می‌شوند می‌شناسد و کدگذاری می‌کند. کدهای مرتبط با هر مضمون نیز از فرضیات و مؤلفه‌های نظریه موردنظر استخراج می‌شود. بررسی ادبیات نظری، درک مناسبی برای شناخت مضامین فراهم می‌کند. کدهایی را که سایر پژوهشگران به‌کاربرده‌اند و نتایج تحقیقات آن‌ها به توسعه کدها در روش مبتنی بر تحقیقات گذشته، مستقیماً کمک می‌کند (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۲۴).

این پژوهش از ترکیب رویکرد قیاسی و استقرایی در دسته‌بندی مضامین استفاده کرده و با استفاده از چارچوب مدل سه‌شاخگی به تحلیل مضامین خواهد پرداخت. در ادامه این مدل به اختصار معرفی می‌شود.

۳-۵- مدل سه‌شاخگی

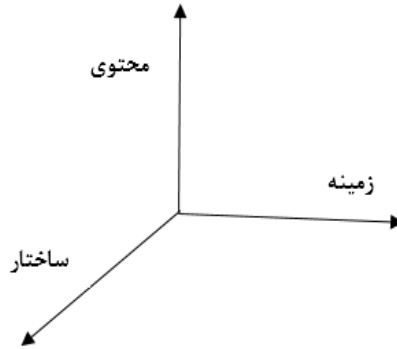
این مدل که سه بعد زمینه‌ای، ساختار و محتوایی (رفتاری) را شامل می‌شود، چارچوب جامعی جهت درک بهتر و ارزیابی برنامه‌های راهبردی و توسعه پدیده‌ها معرفی می‌کند (عباسی اسفنجانی، ۱۳۹۶، ص ۴). مدل سه‌شاخگی در طبقه‌بندی مدل‌های ارزیابی جامع پدیده‌ها، از نوع مدل‌های عقلایی است که در آن بسیاری از مفاهیم، رویدادها و پدیده‌ها را می‌توان در قالب سه شاخه ساختار، رفتار (محتوا) و زمینه، مورد بررسی، مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار داد. مدل سه‌شاخگی دارای سه بعد ساختاری، زمینه‌ای و رفتاری است. علت نام‌گذاری مدل این است که ارتباط بین عوامل ساختاری، رفتاری و زمینه‌ای به‌نحوی است که هیچ پدیده‌ای نمی‌تواند خارج از تعامل این سه شاخه انجام گیرد. اولین بار توسط میرزایی اهرنجانی (۲۰۰۲) منظور آسیب‌شناسی متغیرهای سازمانی ارائه شد (منصوری و همکاران، ۱۳۹۷). در چنین رابطه‌ای، عوامل رفتاری (محتوایی)، ساختاری و زمینه‌ای به شکل روابط سیستمی مدام در حال تعامل اند (خدایاری و خلجانی، ۱۳۹۶، ص ۵)

این مدل به‌صورت گسترده‌ای در تحلیل مسائل و شناسایی الگوها، مدل‌ها و عوامل مؤثر بر حوزه‌های مختلف سازمانی و نهادی استفاده شده است. هر نظریه دارای سطوح تجزیه و تحلیل است؛ به‌گونه‌ای که در قلمرو یا سطوح خاصی مطرح می‌شود. نظریه‌ها به‌طور کلی شامل سه قلمرو یا سطح رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای هستند. به عبارت دیگر، هر نظریه که پدید می‌آید، یا در رابطه با رفتار انسان در سازمان که سطح خرد به شمار می‌آید مطرح می‌شود، یا در رابطه با ساختار سازمان که سطح میانی این علم به شمار می‌آید مطرح می‌شود، یا در رابطه با زمینه‌ای است که سازمان را احاطه می‌کند و با آن تعامل دارد (میرزایی اهرنجانی و امیری، ۱۳۸۱، ص ۱۵). در این مدل شاخه ساختار شامل همه عناصر فیزیکی و غیرانسانی است که چارچوب و قالب پدیده را شکل می‌دهند. هم‌چنین منظور از شاخه محتوا یا رفتار، انسان و ویژگی‌ها و روابط انسانی مرتبط است. شاخه زمینه نیز تمام شرایط و عوامل محیطی است که بر پدیده احاطه دارد و سیستم محیطی را شکل می‌دهد.

در این پژوهش با به‌کارگیری تقسیم‌بندی مدل سه‌شاخگی با استفاده از تحلیل نظرات اندیشمندان شیعه با روش تحلیل مضمون، به پدیده زیارت اربعین حسینی به‌عنوان الگویی موفق از یک جامعه در مقیاس کوچک نگاه می‌شود و مؤلفه‌ها و دلالت‌های حکمرانی

مشارکتی جهت شناسایی و استفاده در تحقق حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی، مبتنی بر سه حوزه بستر، ساختار و محتوا (رفتار) معرفی می‌شود. شکل ۱ شماتیک مدل سه‌شاخگی شامل سه بعد زمینه، محتوی و ساختار را نشان می‌دهد:

شکل ۱. شماتیک مدل سه‌شاخگی

۳-۶- جامعه و نمونه

در این پژوهش به بررسی ۲۲ سخنرانی و مصاحبه از ۱۹ اندیشمند جهان شیعه در خصوص پدیده اربعین حسینی پرداخته شده است. در جدول (۲) مشخصات خبرگان بیان شده است.

جدول ۲- مشخصات خبرگان

دبیر شورای فرهنگ عمومی	عضو هیئت علمی فرهنگستان علوم اسلامی قم	رئیس مرکز تخصصی صحیفه سجادیه	آیت‌الله و مرجع تقلید
استاد دانشگاه علامه طباطبایی	معاون پژوهشی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی	نماینده سابق مجلس شورای اسلامی، دکترای علوم قرآنی	نایب‌رئیس قرارگاه عمار و عضو هیئت‌امناى دانشگاه هنر
فعال فرهنگی و رسانه‌ای و مدیرعامل مؤسسه همشهری	رئیس نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها	استاد حوزه و دانشگاه	نماینده مجلس خبرگان رهبری

فعال فرهنگی و رسانه‌ای	مسئول مرکز رسانه و فضای مجازی حوزه‌های علمیه	عضو هیئت علمی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی	امام‌جمعه و نماینده ولی فقیه در استان
	کارشناس امور دینی	رئیس مؤسسه مطالعات تمدن اسلامی	مدرس دروس عالی حوزوی و سخنران و فعال فرهنگی

۳-۷- رویایی و پایایی پژوهش

جهت بررسی رویایی نتایج پژوهش، پس از طی مراحل کدگذاری، مضامین سازمان‌دهنده و پایه با مطالعه ادبیات نظری و پیشینه پژوهش مورد بررسی قرار گرفته و هم‌چنین به دو نفر از خبرگان این حوزه ارائه و جرح و تعدیل شدند. هم‌چنین جهت بررسی پایایی نتایج پژوهش، پس از کدگذاری اولیه، کدگذاری مجدد مستقل توسط شخص دیگری خارج از مطالعه جهت تطابق همگونی در پژوهشگران انجام شده و نتایج این دو کدگذاری توسط روش کاپای کوهن با ضریب ۰.۷۱ تأیید شد. هم‌چنین تطابق همگونی در داده توسط استفاده از منابع مختلفی مانند مقاله و سخنرانی و مصاحبه در مراحل پژوهش، به دست آمد.

۳-۸- مراحل انجام و به‌کارگیری روش

این پژوهش با رویکرد استخراج شبکه مضامین، از رویکردی قیاسی در شناسایی مضامین بهره برد. پس از بررسی سخنرانی و متون انتخاب شده و کدگذاری اولیه، این کدها در مرحله بعد ذیل مضامین پایه و مضامین سازمان‌دهنده قرار گرفت. سپس مضامین سازمان‌دهنده ذیل ابعاد مدل سه‌شاخگی که به‌عنوان مضامین فراگیر در نظر گرفته شدند (روش تحلیل مضمون قیاسی)، قرار گرفت.

۴- یافته‌های تحقیق

پس از بررسی سخنرانی‌ها و مصاحبه‌ها و مقالات فرآیند کدگذاری انجام شد. در این فرآیند پس از کدگذاری اولیه و بازنگری مجدد کدها، ۸۶ مضمون پایه شناسایی و انتخاب شدند و پس از بررسی مضامین پایه و ترکیب مضامین با بیشترین قرابت، ۱۵ مضمون سازمان‌دهنده به دست آمد. پس از بررسی این مضامین و بهره‌گیری از ادبیات نظری

مرتبط با مدل سه‌شاخگی (محتوا-زمینه-ساختار)، این مضامین در ۳ مضمون فراگیر ذیل مدل سه‌شاخگی دسته‌بندی شدند که نتیجه این عملیات در جدول (۳) قابل مشاهده است.

جدول ۳. کدهای استخراج‌شده از متن و مضامین مرتبط

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
زمینه	فردی	تعریف نسبت افراد با هم بر اساس رابطه با امام (زائر-خادم) و فرهنگ برادری و نفی طبقات
		فرهنگ برابری و برادری و خویشاوند انگاری
		باور به ارزش خدمت‌رسانی داوطلبانه
		تأثیر نگاه جهادی در تعامل مردم و دولت
		رضای الهی و اصل نیت‌مندی
		عشق به خدمتگزاری
		حق‌پذیری فطری انسان‌ها و ظرفیت‌پذیرش جهانی
		حق‌گرایی و نهضت حسینی
		اعتقاد به اصل برکت
		استغنا روحی و عدم نیاز به پاداش دهی
		هجرت از علائق دنیوی
		صبر و بردباری
		روحیه ایثار و بخشندگی
		احترام و ادب درونی برخلاف ادب کاسب مدارانه امروزی
		مشارکت مشتاقانه افراد
		تلقی هزینه در این راه در حکم سرمایه‌گذاری
		ولایت‌پذیری و نصرت عملی دین خدا و عدم غرور به علم بی‌عمل
اجتماعی	حضور مواکب از مناطق قبایل مختلف مشابه سمن‌ها	
	مشارکت همه اقشار و سنین از کودک و سالخورده و معلول هرکس در حد وسع	

ساختار		حضور سیاستمداران و افراد از طبقات مختلف مانند هم و با یک هدف
		شهید صدر: تمدن اهل بیت وقتی که من افراد در من بزرگ جامعه فدا شود
		تحمل یکدیگر برای ماندن ذیل ولایت
		اقتصاد مردمی و منابع محلی
	مردمی سازی	نظم خودجوش خلاقانه
		کمک مردم به دولت در نقاط ناتوانی دولت در خدمت رسانی
		مطالبه از دولت‌ها و الزام آن‌ها به توجه به خواست عده زیادی از افراد جامعه
		تقسیم کار داوطلبانه و بهره‌وری بالا
		نظارت همگانی افراد
		ایثار تشکل یافته و قدرت کار جمعی همدلانه مؤمنان
		آگاهی جمعی
	همکاری	حضور مشاغل متعدد و خدمت رسانی همه افراد و طبقات مختلف
		برپایی مواکب و مدیریت مردمی در سطح آن‌ها
		حذف بوروکراسی و چابک شدن خدمات
مدیریت مشارکتی		
استفاده از نظرات جمعی و مسئولیت افراد		
تبادل اطلاعات		
تحصیل قدرت واجب در اسلام که در تشکیلات و نظم است		
حذف مالکیت شخصی و تجلی ظهور: اولین درجه عبودیت		
همدلی و اخوت		
حذف اختلافات قومی و ملی با هدف واحد		

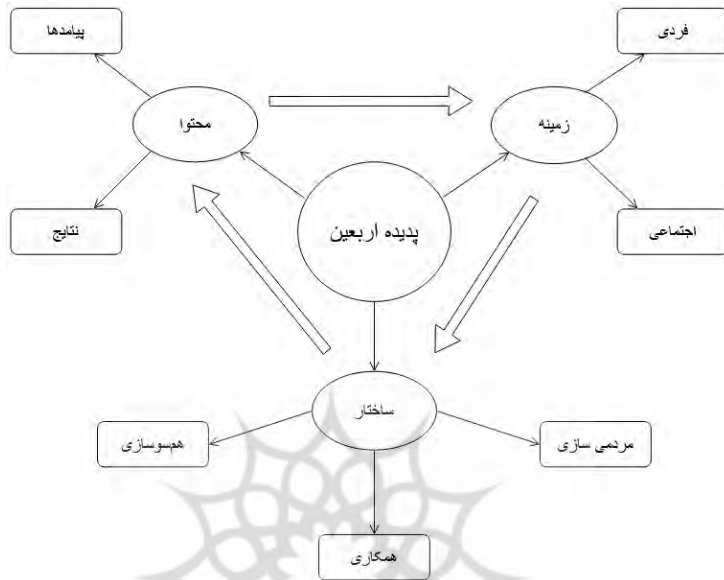
هم‌سوزی	حل شدن فرد در جمع و منافع جمع
	توجه به هدف و وظیفه به جای رفع تکلیف و افزایش بهره‌وری افراد با انگیزه بالا
	کار تشکیلاتی و انتخابات برآمده از عمل
	رزمایش بزرگ امت واحده با شعار نصرتی لکم معده
	برداشتن مرزهای سیاسی مغرضانه و یکی شدن ملت‌ها و تشکیل امت واحده
	خروج از خود محوری و نفسانیات و راحت‌طلبی‌ها
	چندملیتی بودن و ارتباط ملل مختلف با هم و تبادل فرهنگی فرای مرزهای ملی
	هویت‌سازی اجتماعی
محتوا	خدمت و رفتار عزت مندانه با دیگران
	خدمت‌رسانی عادلانه به همه افراد
	لذت واقعی از کار خدمت‌رسانی: غصه خادمان پس از پایان خدمت‌رسانی
	تداوم فضای معنوی جبهه‌ها: کارخانه انسان‌سازی
	عدم فساد اقتصادی علی‌رغم نبود نظارت
	تجلی آیه رابطه: اتصال شئون زندگی مؤمنان
	عدم تأثیر رخدادهای سیاسی به علت قلبی بودن
	امنیت و اقتدار
	روحیه قناعت و مدیریت مصرف
	روحیه تواضع
	افزایش روحیه همدلانه و محبت جمعی
	حصول شناخت جدید از خود و بالفعل شدن استعدادها
	حذف دین‌داری فردی
	امر به معروف عملی
	تحقق مؤلفه‌های دینی در مدیریت جامعه و اثبات عدم موهوم بودن آن‌ها

	<p>رزمایش بزرگ امت واحده با شعار نصرتی لکم معده</p> <p>خدمت‌رسانی پویا و اقتضایی</p> <p>ایجاد سرمایه اجتماعی</p>
پیامدها	<p>هویت‌سازی تمدنی</p> <p>تجمع ظرفیت‌های امت‌های اسلامی = عزت الهی و تمدن نوین اسلامی</p> <p>ارتقا هوش فرهنگی و تعامل شایسته ملل اسلامی ذیل ولایت و ایجاد ظرفیت امت واحده طلوعه تمدن نوین اسلامی</p> <p>نتیجه تشکیل تمدن اسلامی: الگو شدن این تمدن و برکات مادی و معنوی برای انسان‌ها</p> <p>مبارزه با روحیه فردگرایی غربی</p> <p>تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری</p> <p>روحیه جمعی و اصلاح کژرفتاری‌های فردی در جمع و تربیت اجتماعی</p> <p>افزایش تاب‌آوری اجتماعی</p> <p>تغییر تمایلات اجتماعی از طریق عواطف</p> <p>برداشتن مرزهای سیاسی قراردادی و ایجاد مرز انسانیت و حق‌گرایی</p> <p>مسبب جهانی‌سازی عدالت</p> <p>بصیرت‌افزایی بین‌المللی و انتقال مفاهیم فرهنگی</p> <p>ظرفیت تبادل فرهنگی فرادینی با جاذبه و ایستادگی اربعین</p> <p>جهانی‌سازی عدالت‌خواهی و حب ولی الهی و نیاز به امداد الهی</p> <p>جبهه جهانی مستضعفین علیه مستکبرین و حق علیه باطل</p> <p>تحقق انتظار: برنامه‌ریزی عملی و اقدام عملی</p> <p>مبارزه با بت بزرگ استکبار و دشمنان حق و بشریت</p> <p>ورود دین به عرصه اجتماع با ایجاد تشکیلات و کار تشکیلاتی بزرگ</p>

خروجی نهایی تحلیل در شبکه مضامین در شکل (۲) قابل مشاهده است که در ادامه به تفصیل به بررسی آن می‌پردازیم.

شکل ۲. شبکه مضامین استخراج شده بر اساس مدل سه شاخگی

– زمینه

زمینه شامل تمام شرایط و عوامل محیطی است که بر پدیده احاطه دارد و سیستم محیطی را شکل می‌دهد. پدیده اربعین با این گستردگی خیره‌کننده، قطعاً بر بسترها و زمینه‌هایی استوار است که بدون وجود آن‌ها این پدیده به شیوه کنونی که می‌توان آن را نمونه موفقی از حکمرانی مشارکتی در رفع نیازهای زائران دانست، قابلیت تحقق نخواهد داشت؛ بنابراین بررسی زمینه‌هایی که این پدیده بر آن استوار است می‌تواند در تدقیق دلالت‌های این پدیده جهت پیاده‌سازی حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی کمک‌کننده باشد. پس از پیاده‌سازی تحلیل مضمون قیاسی در کدهای مستخرج از مصاحبه‌ها، ذیل این مضمون فراگیر به دو مضمون سازمان‌دهنده زمینه‌های فردی و اجتماعی دست‌یافته شد.

زمینه فردی ویژگی‌هایی است که در افرادی که در این پدیده نقش دارند وجود داشته است و توانسته است زمینه‌ساز تحقق این پدیده شود. این زمینه‌ها شامل روحیه ایثار و

بخشنده‌گی، اعتقاد به اصل برکت، استغنا روحی و عدم نیاز به پاداش دهی، صبر و بردباری، هجرت از علایق دنیوی، فرهنگ برابری و برادری و خویشاوند انگاری، نفی طبقات و تعریف نسبت افراد با هم بر اساس رابطه با امام (زائر-خادم)، باور به ارزش خدمت‌رسانی داوطلبانه، در نظر داشتن رضای الهی و اصل نیت‌مندی، عشق به خدمتگزاری، حق‌پذیری فطری انسان‌ها، احترام و ادب درونی بر خلاف ادب کاسب مدارانه امروزی، مشارکت مشتاقانه، احتساب هزینه در این راه در حکم سرمایه‌گذاری، ولایت‌پذیری و نصرت عملی دین خدا و عدم غرور به علم بی‌عمل است. پدیده اربعین بر مبنای این چنین روحیاتی بنا نهاده شده و گسترش یافته است.

علاوه بر زمینه فردی بیان‌شده که شامل روحیات و باورهای شخصی افراد معتقد بود، پدیده اربعین از بستر و زمینه دیگری که می‌تواند آن را زمینه روابط اجتماعی نامید نیز متأثر است. این زمینه نوع خاصی از ارتباط اجتماعی افراد جامعه است که توانسته است ظرفیت هم‌افزایی و بهره‌مندی بالاتر از توان تک‌تک افراد را فراهم کند. یکی از این زمینه‌ها مواکبی است که مشابه سمن‌ها شکل گرفته و گسترش یافته است که خدمتگزاری‌ها را برعهده گرفته‌اند. موکب‌ها که غالباً تشکلی بر مبنای روابط خانوادگی، قبیله‌ای یا منطقه‌ای است، زمینه مشارکت همه افراد مرتبط با آن گروه اجتماعی خاص (خاندان، محله، قبیله یا...) را در سنن، طبقات اجتماعی و توانایی‌های مختلف فراهم کرده است. همان‌طور که شهید محمدباقر صدر می‌فرماید تمدن اهل بیت وقتی محقق می‌شود که من افراد در من بزرگ جامعه فدا شود. در اربعین حسینی این امر به شکل بارزی محقق می‌شود و منیت در روابط اجتماعی از میان برداشته می‌شود و افراد برای ماندن ذیل ولایت و مسیر امام حسین علیه‌السلام یکدیگر را تحمل می‌کنند. زمینه دیگری که در بعد تأمین اقتصادی بسیار لازم به توجه است، اقتصاد مردمی و منابع محلی در این پدیده است که زمینه مشارکت هر فرد در حد توان خود را فراهم کرده و با این مشارکت مردمی در تأمین مخارج با منابع محلی در دسترس و تهیه منابع لازم با تأمین مالی جمعی انجام‌شده، این گستردگی خدمت‌رسانی زمینه‌سازی می‌شود.

- ساختار

ساختار شامل همه عناصر غیرانسانی است که چارچوب و قالب پدیده را شکل می‌دهند. این مضمون فراگیر در پژوهش انجام‌گرفته شامل تدابیر و سازوکارهایی است که بر بستر زمینه‌های مذکور قرار گفته و محتوا که شاخه دیگر است را محقق می‌سازد. با بهره‌گیری

از کدگذاری و تحلیل مضمون، کدهای مربوط به ساختار را می‌توان ذیل مردمی‌سازی، همکاری و هم‌سوسازی دسته‌بندی کرد.

مردمی‌سازی تدبیری است که بر مبنای ساختار مواکب بنا شده است که خدمت‌رسانی و تأمین منابع را بر عهده مشارکت‌کنندگان نهاده است. مردمی‌سازی شامل مواردی مانند نظم خودجوش خلاقانه، تقسیم‌کار داوطلبانه، ایثار تشکل یافته و قدرت کار جمعی همدلانه مؤمنان، نظارت همگانی افراد است که به بهره‌وری بالا و ایجاد آگاهی جمعی ختم می‌شود. هم‌چنین این مردمی‌سازی منجر به قدرتمند شدن مردم و کمک مردم به دولت در نقاط ناتوانی دولت در خدمت‌رسانی و هم‌چنین مطالبه از دولت‌ها و الزام آن‌ها به توجه به خواست آن‌ها که عده زیادی از افراد جامعه هستند، شده است.

سازوکار شکل‌گرفته دوم را می‌توان همکاری نامید. حضور مشاغل متعدد و خدمت‌رسانی همه افراد و طبقات مختلف، برپایی مواکب و مدیریت مردمی در سطح آن‌ها، استفاده از نظرات جمعی و مسئولیت افراد، تبادل اطلاعات، حذف مالکیت شخصی که اولین درجه عبودیت است و تجلی دوران ظهور، نمونه‌هایی از این همکاری هستند. نتیجه این همکاری را می‌توان در حذف بوروکراسی و چابک شدن خدمات، تحصیل قدرت واجب در اسلام که در تشکیلات و نظم است، ایجاد همدلی و اخوت و حذف اختلافات قومی و ملی با هدف واحد، مشاهده کرد.

سومین مضمون سازمان‌دهنده شناسایی شده را می‌توان هم‌سوسازی نامید که شامل ایجاد شرایطی است که در آن هدف اجزای مختلف جامعه (شامل افراد از فرهنگ‌ها و نژادهای مختلف و گروه‌ها) هم‌جهت شده و این اهداف در راستای هدف اصلی اجتماعی قرار بگیرند. حل شدن فرد در جمع و منافع جمع و خروج از خودمحوری و نفسانیات و راحت‌طلبی‌ها، توجه به هدف و وظیفه به جای رفع تکلیف، کار تشکیلاتی و ایجاد زمینه انتخابات برآمده از عمل، چندملیتی بودن و برداشتن مرزهای سیاسی مغرضانه و یکی شدن ملت‌ها و رزمایش بزرگ امت واحده با شعار نصرتی لکم معده، مصداق‌هایی از این هم‌سوسازی در پدیده اربعین حسینی است که نتیجه آن هویت‌سازی اجتماعی، افزایش بهره‌وری و انگیزه افراد، ارتباط ملل مختلف با یکدیگر و تبادل فرهنگی فرای مرزهای ملی خواهد بود.

– محتوا

شاخه محتوا، ویژگی‌های رفتاری و انسانی پدیده است که در این پژوهش با ترکیب ساختارهای بیان‌شده و بسترهای مذکور، زمینه تحقق می‌یابند. شاخه محتوا را می‌توان به دو دسته نتایج و پیامدها تقسیم کرد. نتایج مربوط به دست‌یابی به اهدافی هستند که

خادمان در وهله اول به دنبال آن بوده‌اند و در کوتاه مدت در زمان برگزاری این رویداد سالانه، فراهم می‌شود. در این دسته می‌توان به خدمت و رفتار عزت مندانه با دیگران، خدمت‌رسانی پویا، اقتضائی و عادلانه به همه افراد، لذت واقعی از کار خدمت‌رسانی، عدم فساد اقتصادی علی‌رغم نبود نظارت، تجلی آیه رابطو و اتصال شئون زندگی مؤمنان، عدم تأثیرپذیری از رخدادهای سیاسی به علت قلبی بودن، امنیت و اقتدار، ایجاد روحیه قناعت و مدیریت مصرف، روحیه تواضع، روحیه همدلی و محبت جمعی، حصول شناخت جدید از خود و بالفعل شدن استعدادها، حذف دین‌داری فردی و امر به معروف عملی، تحقق مؤلفه‌های دینی در مدیریت جامعه و اثبات عدم موهوم بودن آن‌ها و ایجاد سرمایه اجتماعی را نام برد.

دسته دوم پیامدهای این رویداد هستند که با گسترش این پدیده و برگزاری هرساله آن و افزایش هرساله جمعیت مشتاق از کشورهای مختلف، در بلندمدت، زمینه تحقق خواهد یافت. از جمله پیامدهای این رویداد جهانی می‌توان به تجمع ظرفیت‌های امت‌های اسلامی، ارتقا هوش فرهنگی و تعامل شایسته ملل اسلامی ذیل ولایت، هویت‌سازی تمدنی و ایجاد ظرفیت امت واحده که طلیعه تمدن نوین اسلامی است و الگو شدن این تمدن، برکات مادی و معنوی برای انسان‌ها، روحیه جمعی و اصلاح کُز رفتاری‌های فردی در جمع و تربیت اجتماعی و مبارزه با روحیه فردگرایی غربی، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری، افزایش تاب‌آوری اجتماعی، تغییر تمایلات اجتماعی از طریق عواطف، برداشتن مرزهای سیاسی قراردادی و ایجاد مرز انسانیت و حق‌گرایی، مسبب جهانی‌سازی عدالت، بصیرت‌افزایی بین‌المللی و انتقال مفاهیم فرهنگی، ظرفیت تبادل فرهنگی فرادینی، جهانی‌سازی عدالت‌خواهی، زمینه‌سازی حب ولی الهی و نیاز به امداد الهی، زمینه‌سازی جبهه جهانی مستضعفین علیه مستکبرین و حق علیه باطل و مبارزه با بت بزرگ استکبار و دشمنان حق و بشریت، ورود دین به عرصه اجتماع با ایجاد تشکیلات و تحقق انتظار عملی و اقدام عملی و کار تشکیلاتی بزرگ را نام برد.

در نهایت لازم به ذکر است که این سه شاخه بر یکدیگر اثر گذاشته و دائماً در حال تعامل هستند. به این معنی که محتوای بیان‌شده یعنی نتایج و پیامدها از طریق رشد زمینه‌های معنوی فردی و ارتباطات اجتماعی حول ولایت، خود به زمینه‌سازی بیشتر این رویداد در بعد فردی و اجتماعی منجر خواهد شد. این گسترش زمینه و بسترها منجر به حضور بیشتر مردم و ایجاد ساختارهای اقتضائی و تحولی توسط آن‌ها خواهد شد که در شرایط کنونی به نمونه‌هایی از این ساختارها در بالا اشاره شد. در نهایت توسعه این ساختارها بر زمینه‌های

مساعد در دسترس منجر به پیامدهای بیشتر و عمیق‌تر در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی خواهد شد.

۵- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث

در ابتدای پژوهش بیان شد که این پژوهش به دنبال استخراج دلالت‌های حکمرانی مشارکتی موجود در پدیده زیارت اربعین حسینی است تا با الگوگیری از آن در جهت زمینه‌سازی و تحقق حکمرانی مطلوب اسلام در جامعه اسلامی گام برداشته شود.

در این راستا با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و بررسی سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های اندیشمندانی از جهان شیعه در خصوص پدیده اربعین حسینی، با استفاده از مدل سه‌شاخگی به بررسی ابعاد مختلف این رویداد جهانی پرداخته شد تا دلالت‌هایی از حکمرانی مشارکتی متناسب با جامعه اسلامی استخراج شود.

همان‌طور که بیان شد این پدیده بر زمینه‌های فردی و اجتماعی بنا شده است که در جامعه اسلامی وجود دارد و حکمرانی مدنظر باید این زمینه‌ها را در راستای بهره‌برداری و طراحی ساختارهای مناسب در نظر داشته باشد. به‌عنوان نمونه می‌توان در زمینه‌های فردی به اعتقادات و نیت الهی مردم و در زمینه‌های اجتماعی به وجود گروه‌های مردمی دغدغه‌مند مانند گروه‌های جهادی هم‌چنین و اقتصاد مردمی و منابع محلی در تأمین نیازهای اجتماعی اشاره کرد.

ساختارها و سازوکارهای ایجاد شده

در رویداد اربعین که در این پژوهش ذیل سه کلیدواژه مردمی‌سازی، همکاری و مشارکت و هم‌سوسازی اهداف طبقه‌بندی شدند، بر زمینه مساعد فردی و اجتماعی مردمی قرار دارند. مردمی‌سازی در حکمرانی منجر به ایجاد زمینه رشد و توانمندی مردم و افزایش بهره‌وری در امور اجتماعی شود. در نظرگیری تدابیر مبتنی بر همکاری نیز می‌تواند زمینه‌ساز احساس تعلق نسبت به امور حاکمیتی و ایجاد همدلی و اخوت بین شهروندان شود. هم‌سوسازی اهداف افراد از طبقات اجتماعی و نژادهای مختلف با هدف حاکمیت نیز زمینه‌ساز خروج از خودمحوری در افراد جامعه شده و دل بستگی به هدف و تلاش در راستای تحقق آن را جایگزین رفع تکلیف در امور کند. این سه مؤلفه در طراحی نهادها و سازوکارهای حاکمیت جهت تحقق حکمرانی مشارکتی بومی لازم به توجه است.

پیاده‌سازی سازوکارهای حکمرانی مشارکتی به شکل بیان‌شده بر اساس زمینه‌های فردی و اجتماعی جامعه، منجر به نتایج و پیامدهایی خواهد شد که نمونه موفق‌تری از آن را می‌توان در پدیده اربعین حسینی مشاهده کرد که نتیجه آن رفع نیازهای جمعیت انبوهی از زائران است که با قطعیت می‌توان گفت از عهده هیچ دولتی در سراسر دنیا به‌تنهایی برنمی‌آید. یکی از ابعاد این رشد، رشد فردی افراد در زمینه‌هایی مانند خروج از راحت‌طلبی‌ها و خودخواهی‌ها و ترجیح منافع جمعی و آمادگی پذیرش نقش اجتماعی است. بعد دیگر رشد، مربوط به رشد اجتماعی است که شامل افزایش تاب‌آوری اجتماعی، تقویت همدلی و اخوت بین افراد و گروه‌ها، ایجاد سرمایه اجتماعی و آگاهی جمعی و تبادل اطلاعات است. این شیوه حکمرانی علاوه بر نتایج مهمی مانند کاهش فساد، بالفعل شدن استعدادها و افراد جامعه و ارتقا کیفیت خدمات، با ورود دین به عرصه اجتماعی و بهره‌گیری از قابلیت‌های معنوی جامعه، زمینه‌ساز مبارزه با سکولاریسم و ایجاد زمینه برای تمدن نوین اسلامی خواهد شد. در این حکمرانی با ورود دین و دین‌داران به عرصه اجتماع با کار تشکیلاتی، امر به معروف عملی انجام‌شده و عقیده موهوم سکولاریسم به‌شدت مورد سؤال و انتقاد قرار می‌گیرد. بر این اساس ورود دین به عرصه‌های اجتماعی به‌عنوان برنامه سعادت بشری و استفاده از تعالیم والای قرآنی و احادیث در جهت استخراج قوانین بالادستی حاکمیتی ضرورت می‌یابد. هم‌چنین با افق برداشتن مرزهای سیاسی رایج و ایجاد هویت تمدنی و ارتقا هوش فرهنگی بین ملل مسلمان، این حکومت زمینه‌ساز تمدن نوین اسلامی که ان شاء الله طلیعه ظهور و حکومت عدل جهانی است، خواهد بود. با بصیرت‌افزایی و تبادل فرادینی در سراسر دنیا و شعار مخالفت با ظلم در هر جامعه‌ای، زمینه جهانی‌سازی عدالت و برداشتن مرزهای سیاسی رایج و ایجاد مرزهای انسانیت و حق‌گرایی و تشکیل جبهه جهانی مستضعفین علیه مستکبرین و دشمنان حق و بشریت فراهم خواهد شد که برنامه انتظار عملی به این شکل محقق می‌شود.

۵-۲- نتیجه‌گیری

بر اساس پژوهش صورت گرفته و نتایج حاصل‌شده بر پایه مدل سه‌شاخگی، می‌توان ویژگی‌های زیر را به‌عنوان مختصات حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی در نظر گرفت.

۱- تعلق درونی و وابستگی عاطفی مردم با ولی جامعه برخلاف نظام دولت و شهروندی

غربی (زمینه)

۲- ایجاد زمینه فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نظارت اجتماعی باهدف رشد افراد و جامعه (ساختار)

۳- قوانین مبتنی بر آخرت‌گرایی و بر مبنای اهداف اسلام اصیل نه به نفع سرمایه‌دارها و مشابه قوانین لیبرال دموکراسی (ساختار)

۴- جهانی‌نگری و توجه به هدف نهایی حکومت عدل جهانی در قوانین، خط‌مشی‌ها و مناسبات جهانی جامعه اسلامی و تحقق انتظار عملی در جامعه (محتوا)

بر اساس این ویژگی‌ها و مختصات حکمرانی مشارکتی در جامعه اسلامی، می‌توان مردم را محور کلیدی این حکمرانی دانست؛ زیرا بر اساس ویژگی اول، اساس پایداری این حکمرانی بر اساس حب ولی از سمت مردم است و اگر این رابطه وجود نداشته باشد این حکمرانی بقا نخواهد داشت و نمی‌تواند در جهت هدف خود که رشد مردم و جامعه است (مبنای دوم)، گام بردارد. از طرف دیگر اصل بودن رشد افراد جامعه و گروه‌های اجتماعی نشان از مردمی‌بودن و مردم‌مدار بودن این حکمرانی دارد. بر اساس مبنای سوم قوانین حکمرانی اسلامی که کار تنظیم‌گری در شرایط مورد نیاز را بر عهده دارد، باید بر اساس قوانین الهی و عدالت که ماحصل آن نفع عموم مردم است نه عده‌ای خاص، تدوین شود؛ و درنهایت مبنای چهارم که به جهانی‌نگری و عدالت‌گستری در سراسر دنیا نظر دارد بازهم هدف اصلی آن ایجاد زمینه رشد در مردم سراسر دنیا و آزادسازی آن‌ها از بندهای استکبار و استعمار است.

۵-۳- محدودیت‌های پژوهش

مهم‌ترین محدودیت پژوهش، منابع محدود داخلی در خصوص حکمرانی مشارکتی در کشور است. به علت نوپدید بودن این رویکرد در حکمرانی، ضعف ادبیات داخلی و مطالعات تطبیقی در خصوص امکان‌سنجی و بسترهای حکمرانی مشارکتی در کشور وجود دارد. از طرف دیگر به علت تقریباً نوپدید بودن و نو فراگیری پدیده زیارت اربعین حسینی به شیوه کنونی، محدودیت منابع منجر به ادبیات نظری پراکنده و سرشار از کلی‌گویی و تقلیدشده است. نگاه تمدنی و الگویی به این پدیده هنوز مراحل بسیار اولیه را طی می‌کند و ادبیات و شناخت عمیق از ابعاد مختلف این پدیده وجود ندارد.

علاوه بر این، محدودیت دیگر در این پژوهش این بود که خبرگان و اندیشمندان شیعه که در خصوص زیارت اربعین حسینی مصاحبه یا سخنرانی داشته‌اند، علاوه بر محدودیت تعداد مصاحبه و سخنرانی‌ها به علت نوپدید رویکرد تمدنی به زیارت اربعین، به میزان کمی

نسبت به ابعاد مدیریتی و حکمرانی در جامعه به شیوه آکادمیک اطلاع داشته‌اند. با این حال تلاش شد از نظر خبرگان که با این امر بیشتر آشنا بوده‌اند استفاده شود. به علت به همین علت استخراج مؤلفه‌ها و مضامین مرتبط با حکمرانی مشارکتی و اتصال نگاه اندیشمندان با رویکرد حکمرانی امر دشواری بوده است.

۵-۴- پیشنهادها

در نهایت پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی با در نظر داشتن محدودیت‌های این پژوهش، ضمن بررسی عمیق‌تر ابعاد مختلف و سازوکارهای تحقق حکمرانی مشارکتی (به‌عنوان نظریه‌ای مطرح در ادبیات مدیریت دولتی) در جامعه اسلامی، جهت بهره‌مندی هر چه بیشتر از الگوی موفق پدیده زیارت اربعین حسینی، به استخراج مدل‌های عملیاتی و پیش‌برنده و قابل ارائه در چارچوب ادبیات مطرح روز دنیا و پرهیز از کلی‌گویی و تقلید اهتمام شود. به نظر نگارنده این امر نیازمند گفتمان‌سازی و زمینه‌سازی پژوهش‌هایی عمیق و چندرشته‌ای از جمله مدیریت، الهیات و معارف، جامعه‌شناسی و... است تا ضعف شناخت متخصصین هر حوزه نسبت به حوزه دیگر پوشش داده شده و زمینه ارائه مدل‌هایی کلان‌مقیاس، کاربردی و چندمنظری که اقتضاء این پژوهش‌هاست، فراهم شود. این مدل‌ها باید در مراحل بعدی به قوانین و سازوکارهایی جهت تحقق آن‌ها در جامعه اسلامی منجر شود که زمینه‌ساز تحقق اهداف آن‌ها یعنی کارآمدی حکمرانی در جامعه اسلامی و ایجاد تمدن نوین اسلامی و جهانی‌سازی این گفتمان شود.

۶- منابع

۶-۱- منابع فارسی

مقاله‌ها

۱. افتخاری، لاله. (۱۳۹۸). نقش پیاده‌روی اربعین در تحقق تمدن نوین اسلامی با تأکید بر فرمایشات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی). رهیافت فرهنگ دینی سال دوم زمستان ۱۳۹۸ شماره ۸
۲. پویافر، محمدرضا. (۱۳۹۷). خیر ایرانی، خیر عراقی. مقایسه الگوی فعالیت‌های خیر دینی ایرانیان و عراقیان در آیین پیاده‌روی اربعین. دومین همایش ملی خیر ماندگار، ۱۰ و ۱۱ دی‌ماه ۱۳۹۹، تهران
۳. تلاشان، حسن و طبرسی، محمود. (۱۳۹۶). واکاوی و تحلیل جایگاه اجتماع جهانی مراسم اربعین حسینی در تحقق تمدن نوین اسلامی. سومین همایش ملی تمدن نوین اسلامی، تهران.
۴. تیموری، بهزاد و احمدی، خدیجه. (۱۳۹۶). بررسی راه‌های دستیابی به سبک زندگی اسلامی با تکیه بر حماسه اربعین حسینی علیه‌السلام از قرآن و حدیث. دومین کنفرانس بین‌المللی مطالعات اجتماعی فرهنگی و پژوهش دینی، رشت
۵. جوادی‌آملی، عبدالله. (۱۳۸۵). اسلام دین زنده و همیشه جاوید. پاسدار اسلام، شماره ۲۹۷
۶. خدایاری، علی. قیدرخلجانی، جعفر. (۱۳۹۶). شناسایی عوامل مؤثر در عملکرد زمانی توسعه محصول در قالب تحلیل سه‌شاخگی. سیاست‌نامه علم و فناوری دوره هفتم بهار ۱۳۹۶ شماره ۱ (پیاپی ۱۸)
۷. خواجه سروی، غلامرضا. اقبال، اقدس و طباحی ممقانی، جواد. (۱۳۹۲). مختصات سبک زندگی مطلوب در نظام مردم‌سالاری اسلامی. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، سال چهارم بهار ۱۳۹۲ شماره ۱۳
۸. رضانی تمیجانی، صدیقه. (۱۳۹۹). گونه‌ها و ساحت‌های مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۳ (۲)، ۱۴۳-۱۱۷
۹. سامانی، سیدمحمود. (۱۳۹۷). کارکردهای سیاسی اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی. فصلنامه فرهنگ زیارت، ۹ (۳۵)، ۳۷-۵۶.
۱۰. عابدی جعفری، حسن. تسلیمی، محمدسعید. فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین

- الگوهای موجود در داده‌های کمی، اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان، ۱۳۹۰ شماره پیاپی، ۱۰، صص ۱۵۱-۱۹۸
۱۱. عباسی اسفنجانی، حسین. (۱۳۹۶). طراحی الگوی تجاری‌سازی تحقیقات دانشگاهی با روش مدل‌سازی معادلات ساختاری حداقل مربعات جزئی. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، ۸۲، ۶۵-۳۳
 ۱۲. غفاری هشجین، زاهد. آقایی، محمد. (۱۳۹۷). پیاده‌روی اربعین حسینی به مثابه جنبش اجتماعی. دانش سیاسی سال چهاردهم بهار و تابستان ۱۳۹۷ شماره ۱ (پیاپی ۲۷)
 ۱۳. گنجی، محمد. نیازی، محسن. احسانی راد، فاطمه. (۱۳۹۴). «مشارکت در امور خیریه و وقف، پیش در آمدی بر توسعه پایدار»، مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، شماره ۳، صص ۲۵-۴۵.
 ۱۴. مظفری چنیجانی، سیده فرشته و رحمت‌آبادی، اعظم. (۱۳۹۷). نقش فرهنگ زیارت اربعین در تشکیل تمدن نوین اسلامی. چهارمین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم.
 ۱۵. مقیمی، سید محمد. (۱۳۹۷). سخن سردبیر: آموزه‌های مدیریتی از رویداد اربعین حسینی. مدیریت اسلامی. سال ۲۶، تابستان ۹۷، شماره ۲
 ۱۶. منصوری، هومن. قربانی، محمد. کهن‌سال، محمدرضا. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر نابرابری سطوح درآمدی روستاییان در چهارچوب مدل سه‌شاخگی (مورد مطالعه: شهرستان اسلامشهر)، پژوهش‌های روستایی، دوره ۹، شماره ۴، صفحات: ۵۸۰-۵۹۳
 ۱۷. موسوی، سید محمد و بیات، رضا، ۱۳۹۷، کاوشی در آیین پیاده‌روی اربعین حسینی و اثرگذاری کارکردهای اجتماعی و سیاسی آن، دوفصلنامه علمی «نامه فرهنگ و ارتباطات»، دوره: ۳، شماره: ۱
 ۱۸. میرباقری، سید محسن. (۱۴۰۲). شناسایی روش‌های حکمرانی مشارکتی و ابزارهای اجتماعی فرهنگی آن با استفاده از رویکرد تحلیل محتوا. راهبرد اجتماعی فرهنگی، دوره ۱۲، شماره ۲، صفحه ۴۸۳-۵۲۶.
 ۱۹. میرباقری، سید محسن، رفیعی آتانی، عطاءالله و پارسائزاد، محمدرضا. (۱۴۰۱). طراحی الگوی مفهومی حکمرانی مشارکتی در ایران: رویکرد داده‌بنیاد. فصلنامه علمی راهبرد، (۲)۳۱، ۲۱۸-۱۹۵.
 ۲۰. میرزایی اهرنجانی، حسن. امیری، مجتبی (۱۳۸۱). ارائه مدل سه‌بعدی تحلیل میانی فلسفی و زیرساخت‌های بنیادین تئوری‌های مدیریت، دانش مدیریت ۱۳۸۱ شماره ۵۶
 ۲۱. نکویی سامانی، مهدی. (۱۳۸۶). دین در دنیای مدرن. معرفت. شماره ۱۲۳
 ۲۲. یعقوبی، الهام. (۱۳۹۸). پیاده‌روی اربعین، الگویی برای ارائه خدمات عمومی در جهان. به راهنمایی: دکتر حسین اصلی پور، دانشگاه علامه طباطبایی، کارشناسی‌ارشد مدیریت دولتی

۲۳. یعقوبی، الهام، اصلی پور، حسین و میرواحدی، سید سعید. (۱۴۰۰). بررسی مؤلفه‌ها و فرآیند ارائه خدمات عمومی مردم‌نهاد در پیاده‌روی اربعین مبتنی بر رویکرد نگاشت علی. مطالعات راهبردی بسیج، ۲۴(۹۱)، ۲۰۵-۲۳۹.

کتابها

۱. مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۷۷). حکومت و مشروعیت. کتاب نقد، شماره ۷

منابع اینترنتی

۱. رهبر معظم انقلاب. (۱۳۹۸). بیانات در دیدار با جمعی از موکب داران عراقی <https://khl.ink/f/43490>.
- پناهیان، علیرضا (۱۳۹۵)، تشکل یافتن ضرورت اول ولایت‌مداران، اربعین ۹۵، بیت رهبری
- پناهیان، علیرضا (۱۳۹۵)، ظرفیت تمدن سازی اربعین، اربعین ۹۵، حوزه هنری
- پناهیان، علیرضا (۱۳۹۷)، سبک زندگی مهم‌تر از آگاهی و ایمان، محرم ۹۷، هیئت میثاق با شهداء، شب یازدهم
- امینی‌خواه مصطفی (۱۳۹۹)، اربعین و سبک زندگی مهدوی .
<https://aminikhaah.ir/?p=1358>
- علم‌الهدی، سیداحمد (۱۳۹۸). <http://fna.ir/dck1dh>.
۲. میرباقری، سیدمحمد مهدی (۱۳۹۸)، ظرفیت اربعین در مسئله‌ی امت سازی <https://khl.ink/f/43733>.
۳. رستمی، مصطفی (۱۳۹۹). <https://upna.ir/?p=113781>.
۴. جلائیان، علی. <http://eheyat.com/?p=186402>.
۵. جمالی، مصطفی. (۱۳۹۷)، کارکردهای تمدنی اربعین. vasael.ir/000393.
۶. متوسل، رضا (۱۳۹۹). <http://fna.ir/f0315i>.
۷. امامی، سیدمجید. (۱۴۰۰)، زیارت اربعین تحولی در ادراک اجتماعی جامعه دینی، mehrnnews.com/xWb7K
- حسینی اراکی، سید ابراهیم (۱۳۹۹). <http://shabestan.ir/detail/News/980693>.
۸. شیروودی، مرتضی. (۱۴۰۰)، کرسی علمی ترویجی تحلیل جامعه شناختی کارکردهای تمدنی اربعین امام حسین (ع) <https://qom.iqna.ir/00GpNI>
۹. لک زایی، نجف (۱۳۹۸). rasanews.ir/002cQj.

۶-۲- منابع لاتین

Articles Articles

1. Batory, Agnes, and Sara Svensson. (2019). The use and abuse of participatory governance by populist governments. *policy and politics*, 47(2), 227-244. <https://doi.org/10.1332/030557319X15487805848586>
2. Emerson, Kirk, and Tina Nabatchi. (2015). Evaluating the productivity of collaborative governance regimes: A performance matrix. *Public Performance & Management Review*, 38(4), 717-747.
3. Christia.Fotini, Dekeyser.Elizabeth, Knox .Dean, (2016), To Karbala: Surveying Religious Shi'a from Iran and Iraq, *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.2885347.
4. Halim, Rahmawati. (2018). collaborative governance model in the village fund management at Banggai regency (model governance kerjasama dalam pengurusan dana kampung di kabupaten banggai). *Asian journal of environment, history and heritage*, 2(2), 258-269.
5. Waheduzzaman, Wahed, Bernadine Van Grasberg, and Justine Ferrer. (2018). Bureaucratic Readiness in Managing Local Level Participatory Governance: A Developing Country Context. *Australian journal of public administration*, 77(2, SI), 309-330. <https://doi.org/10.1111/1467-8500.12256>
6. Altschuler, Daniel and Corrales, Javier, (2013), *the Promise of Participation: Experiments in Participatory Governance in Honduras and Guatemala*. Springer.
7. Mohammadi, Naimeh and Danaeefard, Hasan, (2019), A Model of Collaborative Governance for Renewable Energy Development in Iran: An Institutional Perspective, *Quarterly Journal of Energy Policy and Planning Research*, 5(3).
8. Camba, Alvin A. (2014), Participatory Governance in the EU Enhancing or Endangering Democracy and Efficiency? *governance-an international journal of policy administration and institutions*, no. 27(3), Pp. 536-38.
9. Fukuyama .Francis, (2016), Governance: What Do We Know, and How Do We Know It? *Annual Review of Political Science*, 19:89-105
10. Ives, A. (2015). Neoliberalism and the concept of governance: Renewing with an older liberal tradition to legitimate the power of capital. *Open Edition Journal*. 14(1), 1-15
11. Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101
12. Ghaffari Hashjin, Z & Khanghah, M. (2019). Messages of "Arba'een Walking" as "Media", *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. Volume 6, Issue 6
13. Esmaili Mahyari, M, Ghaffari, M & Nourmandi Pour, v. (2023). Identifying the Dimensions of Pilgrims' Experience (The Case of Arba'een Pilgrims). *International Journal of Tourism, Culture and Spirituality*, 6(1)

14. Books

15. King, N. & Horrocks, C. (2010), *Interviews in qualitative research*, London: Sage.
16. Helnelt.Hubert, (2018), *Handbook of participatory governance*, Edward Elgar Publishing

